

**МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ
ХЕРСОНСЬКИЙ ДЕРЖАВНИЙ УНІВЕРСИТЕТ**

Педагогічний факультет

Кафедра педагогіки і психології дошкільної та початкової освіти

**ВИХОВАННЯ ЛІДЕРСЬКИХ ЯКОСТЕЙ В УЧНІВ ПОЧАТКОВОЇ
ШКОЛИ У ПОЗАКЛАСНІЙ РОБОТІ**

Кваліфікаційна робота (проект)

на здобуття ступеня вищої освіти “бакалавр”

Виконала: студентка 4 курсу 441 групи
Спеціальності 013 Початкова освіта
Освітньо-професійної
програми Початкова освіта
Липко Ірина Анатоліївна

Керівник к.пед.н., доцент Вінник Т.О.
Рецензент к.біол.н., доцент Семашкіна Г.М.

ЗМІСТ

ВСТУП	3
РОЗДІЛ 1. ПСИХОЛОГО-ПЕДАГОГІЧНІ АСПЕКТИ ФОРМУВАННЯ ЛІДЕРСЬКИХ ЯКОСТЕЙ В УЧНІВ ПОЧАТКОВОЇ ШКОЛИ	6
1.1. Поняття лідерство та лідерські якості в психолого-педагогічній літературі.....	6
1.2 Організація позакласної роботи в початковій школі.....	12
1.3 Особливості виховання лідерських якостей молодших школярів у позакласні роботи.....	18
РОЗДІЛ 2. СУЧАСНИЙ СТАН ВИХОВАННЯ ЛІДЕРСЬКИХ ЯКОСТЕЙ В УЧНІВ ПОЧАТКОВОЇ ШКОЛИ У ПОЗАКЛАСНІЙ РОБОТІ	25
2.1. Методи і форми розвитку лідерських якостей учнів початкової школи.....	25
2.2. Діагностика рівнів сформованості лідерських якостей молодших школярів.....	31
2.3. Комплекс заходів виховання лідерських якостей у позакласній роботі.....	38
ВИСНОВКИ	45
СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ	48
ДОДАТКИ	54
Додаток А. Методика «Я – лідер».....	54
Додаток Б. Зведена таблиця результатів методики «Я – лідер»	56
Додаток В. Діагностика функціонального лідерства в малих групах....	57
Додаток Д. Кодекс академічної доброчесності	58
Додаток Е. Довідка про перевірку на текстові збіги у Науковій бібліотеці	59

ВСТУП

Актуальність дослідження. Сучасному суспільству, що стрімко розвивається, потрібні освічені, морально виховані й активні люди, які у будь-якій ситуації можуть самостійно зробити правильний вибір, приймати правильні рішення та проявляти себе в якості лідера. Тому актуальним завданням сучасної школою є формування відповідних соціальних компетенцій і позитивного соціального досвіду учнів, що дозволять їм не тільки адаптуватися в динамічну світлі, але й проявити здатність організатора, критично оцінювати власні наміри та вчинки, відстоювати свою громадську позицію та нести відповідальність за результати прийнятих рішень і дій.

Кожен з учнів початкової школи має певний потенціал і якості, які необхідно правильно розвивати, обережно формуючи при цьому гармонійну особистість молодшого школяра. І лідерські якості – це невід'ємна частина особистості дитини. Вивчивши механізми прояву активності учня, вчитель може створити індивідуальний маршрут розвитку лідерських якостей окремої особистості. Педагог може визначити найбільш оптимальні способи і механізми, які допоможуть виховати справжнього лідера.

Проблема лідерства завжди приваблювала вітчизняних і зарубіжних педагогів і психологів, зокрема, широко відомі праці Г.М.Ашина, І.П.Волкова, В.Д.Гончарова, Є.М.Дубрівської, Н.С.Жеребової, І.С.Кона, Р.Л.Кречевського, Є.С.Кузьміна, І.С.Полонського, Б.Д.Паригіна, Л.І.Уманського.

Актуальність проблеми розвитку лідерських якостей молодших школярів у позакласній роботі спричинила виявлення протиріччя між потребою в методичному забезпеченні процесу формування лідерських якостей молодших школярів і недостатньою методичною розробленістю способів їх виховання в межах позакласної діяльності. Це й зумовило вибір теми дослідження: «Виховання лідерських якостей в учнів початкової школи у позакласній роботі».

Зв'язок роботи з науковими програмами, планами, темами.

Кваліфікаційна робота виконана як складова науково-дослідної теми кафедри педагогіки і психології дошкільної та початкової освіти Херсонського державного університету «Формування професійної компетентності кадрового педагогічного потенціалу у системі суспільних трансформаційних процесів» (№ 0117U005614).

Об'єкт дослідження – процес формування лідерських якостей молодших школярів у позакласній роботі.

Предмет дослідження – заходи виховання лідерських якостей молодших школярів у позакласній роботі.

Мета дослідження – теоретично обґрунтувати комплекс заходів виховання лідерських якостей молодших школярів у позакласній роботі та діагностувати рівень сформованості досліджуваних якостей в учнів початкової школи.

Завдання дослідження:

- 1) уточнити поняття лідерства та лідерські якості молодших школярів;
- 2) узагальнити особливості організації позакласної діяльності в початковій школі;
- 3) визначити потенціал позакласної роботи у формуванні лідерських якостей;
- 4) діагностувати рівень лідерських якостей молодших школярів;
- 5) обґрунтувати комплекс заходів виховання лідерських якостей молодших школярів у позакласній роботі.

Для розв'язання дослідницьких завдань використано такі **методи дослідження:**

- 1) теоретичні – аналіз, систематизація та узагальнення наукових ідей для уточнення сутності поняття лідерство та лідерські якості дітей молодшого шкільного віку, обґрунтування комплексу заходів з виявлення та розвитку

досліджуваного феномену в позакласній роботі;

2) емпіричні – вивчення передового педагогічного досвіду розвитку лідерського потенціалу молодших школярів; діагностичний експеримент для визначення сучасного стану виховання лідерських якостей молодших школярів у позакласній роботі.

Експериментальна база. Дослідження проводилося на Широківського ліцею Скадовської міської ради.

Практичне значення дослідження – узагальнення проблеми виховання лідерських якостей молодших школярів у позакласній роботі можуть бути використані в практичній роботі вчителів початкових класів, у змісті фахової підготовки майбутніх вчителів зі спеціальності «Початкова освіта».

Структура роботи. Наукова робота складається зі вступу, двох розділів, висновків, списку використаних джерел, додатків.

РОЗДІЛ 1

ПСИХОЛОГО-ПЕДАГОГІЧНІ АСПЕКТИ ФОРМУВАННЯ ЛІДЕРСЬКИХ ЯКОСТЕЙ В УЧНІВ ПОЧАТКОВОЇ ШКОЛИ

1.1. Поняття лідерство та лідерські якості в психолого-педагогічній літературі.

Тема лідерства залишається актуальною протягом багатьох століть. Ще древні філософи задавалися питанням про причини влади індивіда над іншими людьми. Платон і Аристотель мислили не тільки про те, чому і яким чином людина бере владу в свої руки, але і цілі, які повинні бути досягнуті за допомогою цієї влади. Вони вважали, що хороший лідер повинен прагнути до справедливості. Аристотель вважав, що участь лідера в політиці – це вища форма прояву людської гідності. Але, варто зауважити, античні філософи говорили, в першу чергу, про нормативні аспекти виконання ролі лідера, а точніше про те, що повинен знати той, хто тримає в своїх руках владу [4, с. 85].

Проблема лідерства як науково-практичне завдання виникла в першій половині ХХ століття і до теперішнього часу в цій галузі на думку провідних теоретиків склалася кризова ситуація через недостатню розробленість методологічної складової.

В англійській мові слово «leadership» з'явилося 200 років тому, але вивчення теорій лідерства та вивчення самого поняття почалося лише в 20 столітті. Поняття лідерства широко поширене в багатьох наукових сферах, таких як педагогіка, соціологія, політологія, психологія і т.д. На Заході існує безліч тестів і методик з виявлення та розвитку лідерських якостей у всіх вікових групах [24, с. 90].

На сьогоднішній день існує кілька теорій лідерства.

Перша теорія – *теорія особистісних рис*. Зародилася вона в результаті

досліджень англійського психолога і антрополога Ф. Гальтона [29]. За основу своєї теорії він взяв ідею спадковості. Тобто, основною ідеєю стала ідея успадкування лідером певних особистісних якостей, які можна виділити і структурувати. Скласти докладний список у нього так і не вийшло. Після нього скласти подібний перелік намагалися ще дуже багато психологів, в тому числі і американський психолог К. Берд в 1940 році [29]. Але в кінцевому підсумку переліки у всіх виходили абсолютно різними і кардинально відрізнялися один від одного.

Другою теорією стала *ситуативна теорія* лідерства, розроблена Полом Херсі і Кеном Бланшард. Дана теорія говорить про те, що лідерство виникає в результаті взаємозв'язку кількох об'єктів, а саме: суб'єкт, місце, час і обставина. Це означає, що у групі немає постійного лідера, а він виникає лише в конкретній ситуації. Тобто, у окремих членів групи в той чи інший момент проявляється якість, необхідна в конкретній ситуації. Тому така особа може стати на чолі групи, але лише на деякий час. Наступного разу лідером може бути хтось інший [35, с. 25].

Також існує ще одна теорія – *теорія очікування-взаємодії*. Над її розробкою працювали багато американських учених - Дж. Хоманс, Дж.Хемфілл, Р. Стогділл, С. Еванс, Ф. Фідлер. Останній запропонував свій варіант теорії – вірогідну модель ефективності лідерства. Акцент у ній був зроблений на інтеграції впливу лідера, його особистісних якостях і ситуативних змінах. Ф. Фідлер вважав, що стиль лідерства співвідноситься з ситуативними змінами таким чином, що сприятлива ситуація для лідера включає хороші відносини з його послідовниками, ретельно розроблене завдання і сильну позицію лідера [4, с. 22].

Усі подальші спроби розвитку і об'єднання теорій закінчилися невдало. Це призвело до парадоксальної ситуації, коли виникло стільки ж визначень лідерства, скільки існує людей, які намагаються визначити це поняття. Наразі

існує близько 400 визначень лідерства, які кардинально відрізняються одне від одного.

У якості основного визначення в нашій роботі використано визначення К.С.Садохіної: «Лідерство - це дієвий вплив особистості члена групи на групу в цілому в напрямку оптимізації виконання загального завдання» [34, с. 440], так як воно найбільш повно і точно розкриває всю суть і відмінні риси такого феномена, як лідерство.

На думку психологів лідер є у кожному колективі. Помітити його буває дуже легко, достатньо поспостерігати за групою людей, які активно обговорюють певну тему. До думки лідера прислухаються і погоджуються більшість осіб. А.Мурашов вважав, що загальне лідерство в групі складається з емоційної, ділової та інформаційної складової. До емоційного лідера найчастіше звертаються з метою розділити свої душевні страждання і переживання. До інформаційного лідера звертаються з питаннями пошуку додаткової інформації або зі складних питань, де потрібна додаткова ерудиція. Діловий лідер може якісно організувати хід роботи колективу, налагодити у ньому потрібні взаємини [26].

Проблема розвитку і формування лідерських якостей у дітей молодшого шкільного віку є однією з актуальних в педагогіці. Багато зарубіжних та вітчизняних авторів розглядали в своїх наукових працях як саме поняття лідерства, так і його різні аспекти і види. У вітчизняних роботах з соціальної психології істотним чинником дослідження є аналіз феномена лідерства в різних реальних соціальних групах. При цьому лідерство виступає в якості одного з елементів групової життєдіяльності, яка включена в контекст більш значних соціальних явищ [47].

Перші дослідження в цій області були проведені ще в 20-30 роки такими вченими, як А.С. Макаренко, А.С. Залужний, Е.А. Аркін та ін. В основному вони розкривали феномен лідерства в дитячих групах [1].

Д.В.Алфімов, вивчаючи взаємини дітей, звернув увагу на особливості утворення елементарних об'єднань дітей, роль і місце в них ватажків (лідерів), їх типи, вказав деякі прийоми вивчення дитячих груп. Він вважав, що дитячі ватажки іноді більшою мірою, ніж педагогічний персонал, задають тон життя хлопців. Основною якістю дитини-ватажка Д.В.Алфімов вважав ініціативність [1].

У педагогіці поняття лідер розглядається, як член групи з найвищим статусом, за яким визнається право приймати рішення в значущих для неї ситуаціях. Лідер буває формальним (офіційно призначеним, узаконеним) і неформальним (реально визнаним колективом) [23].

У дитячому колективі лідерство, зберігаючи свою сутність, має низку особливостей, обумовлених:

- своєрідністю розвитку дитини на певному віковому етапі;
- учінням як провідною діяльністю школяра;
- ситуацією лідерства (формальне, неформальне, тимчасове, постійне);
- типом відносин з педагогами.

У ході особистого розвитку лідер поетапно проходить фази:

- особистісне визначення (позиційне і діяльнісне);
- проблематизація в позиції лідера (яку проблему буде розв'язувати лідер);
- створення програми особистого розвитку;
- оволодіння елементами діяльності та особистісної рефлексії [44].

Дослідники вважають, що для діагностування і подальшого розвитку лідерських якостей необхідно враховувати поєднання двох особливостей, обумовлених двоякою природою лідерства: з одного боку, потреби дитячого колективу в лідерах, з іншого – особистісних рис таких дітей (риси характеру, можливості, мотиви, потреба в самореалізації і самоствердженні).

Практика показує, що лідерські якості проявляються у дітях дошкільного і молодшого шкільного віку. М.А. Вікулова поняття «дитина-лідер» трактує як

«активна, ініціативна, бажана для інших». На її думку, в педагогіці лідером називають члена групи з найвищим статусом [6]. Однак з точки зору М.Н.Ємельянової, потрібно мати на увазі, що для лідерської позиції дитини характерна не тільки можливість розуміти і будувати з іншими людьми конструктивні взаємини, керувати ними, а й досить високий рівень інтелектуальної спроможності, інтуїції та емпатії [13]. Є відмінна риса, що дозволяє ідентифікувати лідерів в колективі молодших школярів – це здатність хлопчика або дівчинки повести за собою однолітків. Він або вона є ініціатором будь-якої справи, інші йдуть за його або її прикладом. Учні-лідери проявляють уміння ставити досить значимі цілі і залучати інших дітей до їх виконання [18].

Слід зазначити, що впевненість в собі, незалежність, вміння виявляти свою суб'єктивну позицію і відстоювати власну точку зору властиві дуже багатьом молодшим школярам, що характеризує наявність лідерського потенціалу вже на даному етапі онтогенезу. Успішність у цьому, на думку М.А.Вікулової, значно залежить від того, наскільки дитина готова до спільної діяльності і приймає іншу точку зору [6].

Лідерські якості, як збірне, комплексне явище, що характеризує особистість лідера, трактуються також неоднозначно. Узагальнемо деякі компоненти структур особистісних якостей, співвіднесених з окремими універсальними навчальними діями. Ці співвідношення показані нижче в таблиці 1 [6; 13].

Таблиця 1

Співвідношення лідерських якостей та універсальних навчальних дій

Автор	Якість особистості лідера	Універсальна навчальна дія
Л. Войтоловський	Самобутність	Самовизначення
З. Фрейд	Самовпевненість і самодостатність	
Е.А. Аркін	Ініціативність,	

	винахідливість. Впевненість в своїх силах	
Р. Стокділл	Енергетичний потенціал. Домінантність, ентузіазм	
М. Вебер	Незалежність характеру	
Л. Войтоловський	Переслідування особистої вигоди	Сенсоутворення
З. Фрейд	Бажання влади	
Р. Стокділл	Бажання нав'язати свою волю. Мотивація до успіху і наполегливість в досягненні мети, відповідальність	
Л. Войтоловський	Красномовство і вміння переконувати	Управління поведінкою партнера – контроль, корекція, оцінка дій партнера
Р. Стокділл	Товариськість і комунікабельність. Такт, дипломатичність, ввічливість. Здатність залучати до співпраці інших людей	
М. Вебер	Хороші риторичні здібності	Уміння з достатньою повнотою і точністю виражати свої думки відповідно до завдань і умов комунікації
Р. Стокділл	Вербальні здібності, мовленнєві здібності	
П. Пігорс	Самоконтроль	Контроль у формі співставлення способу дії і його результату з заданим еталоном з метою виявлення відхилень від нього

Як видно з таблиці лідерські якості доречно об'єднати в дві групи – комунікативні та організаторські здібності. Особливу групу складають власне особистісні характеристики, які формуються відповідно до ціннісно-сміслових установок людини. Серед універсальних навчальних дій, співвіднесених з лідерськими якостями, перераховані, в основному, особистісні та

комунікативні, а також регулятивні дії контролю, що безсумнівно важливо в реалізації організаторських функцій лідера. Цікаво, що серед перерахованих в таблиці якостей особистості можна виявити як ті, які визначаються біологічними, спадковими факторами (наприклад, енергетичний потенціал, вміння переконувати, домінантність), так і ті, які можуть бути сформовані під дією соціальних факторів і в процесі цілеспрямованої психолого-педагогічної діяльності (наприклад, впевненість в своїх силах, мовні здібності, самоконтроль) [25].

Отже, в структурі лідерських якостей молодших школярів ми виділили чотири основні компоненти:

Індивідуально-особистісний – комплекс особистісних і освітніх якостей.

Соціально-психологічний – якості, які проявляються в стосунках з іншими людьми.

Організаційно-управлінський – якості, необхідні для організації взаємин в колективі.

Перцептивно-лідерський – якості, які приписує лідеру група [2, с. 36].

Таким чином, проблема розвитку і формування лідерських якостей у дітей молодшого шкільного віку є однією з актуальних в педагогіці. Нині існує близько 400 визначень лідерства, які кардинально відрізняються одне від одного. Термін «лідерство» трактуємо як дієвий вплив особистості члена групи на групу в цілому в напрямі оптимізації виконання загального завдання. Лідер буває формальним (офіційно призначеним, узаконеним) і неформальним (реально визнаним колективом). У нашому розумінні лідер – молодший школяр – це перш за все активна, ініціативна особистість, яка здатна змінити зовнішню ситуацію і координувати діяльність інших, організувати і повести однолітків за собою. Лідерські якості, як збірне, комплексне явище, що характеризує особистість лідера, трактуються також неоднозначно. Серед якостей особистості можна виокремити як ті, які визначаються біологічними,

спадковими факторами (наприклад, енергетичний потенціал, вміння переконувати, домінантність), так і ті, які можуть бути сформовані під дією соціальних факторів і в процесі цілеспрямованої психолого-педагогічної діяльності (наприклад, впевненість в своїх силах, мовні здібності, самоконтроль).

1.2. Організація позакласної роботи в початковій школі

Одним з пріоритетних завдань сучасної школи є створення необхідних і повноцінних умов для особистісного розвитку кожної дитини, формування її активної життєвої позиції. Виконання такого завдання дуже актуальне для початкової школи, оскільки цей віковий період в психічному розвитку є сензитивним для виховання і навчання. Серед різноманітних напрямів педагогічної діяльності провідне місце займає позакласна діяльність [9, с. 16].

Згідно з Державним освітнім стандартом початкової загальної освіти позакласна діяльність – це частина системи загальної освіти, яка націлена на допомогу педагогу і дитині в освоєнні нового виду навчальної діяльності, на формування навчальної мотивації. Позакласна діяльність сприяє розширенню освітнього простору, створює додаткові умови для розвитку учнів, відбувається розширення мережі, що забезпечує дітям супровід, підтримку на етапах адаптації, здатність усвідомлено застосовувати базові знання в ситуаціях, відмінних від навчальних [12].

Сьогодні в Державному освітньому стандарті початкової загальної школи серед новацій, наприклад, трьох груп вимог (до результатів освоєння основної освітньої програми, структури основної освітньої програми, до умов реалізації основної освітньої програми початкової загальної освіти) мають місце зміни в базовому навчальному (освітньому) плані. Згідно базового навчального плану початкової загальної школи організація занять за напрямками позакласної діяльності є невід'ємною частиною освітнього процесу в початковій школі

[15,18]. У Державному освітньому стандарті позакласній роботі школярів приділено особливу увагу, визначено місце в освітньому процесі. У документі сказано, що основна освітня програма загальної освіти реалізується освітньою установою через урочну і позкласну діяльність з дотриманням вимог державних санітарно-епідеміологічних правил і нормативів [12; 14; 19; 20; 21].

Позакласна діяльність – це ресурс, що дозволяє школі досягти нової якості освіти. Позакласна діяльність дозволяє дитині обирати галузь інтересів, розвинути свої здібності.

Саме в початковій школі приділяється особлива увага позакласній роботі, тому що у цей період дитина робить свої перші кроки у визначенні своїх особистісних інтересів, соціалізується. Школа спільно з батьками повинна допомогти вирішити це завдання, дати можливість спробувати себе в різних сферах життєдіяльності [27].

Під позакласною діяльністю традиційно розуміється освітня діяльність, здійснювана в формах, відмінних від класно-урочної, і спрямована на досягнення запланованих результатів освоєння основної освітньої програми [46].

Позакласна робота учнів об'єднує всі види діяльності школярів (крім навчальної), в яких можливе і доцільне виконання завдань їх виховання і соціалізації, є складовою частиною освітнього процесу і однією з форм організації вільного часу учнів.

Для реалізації в школі доступні наступні види позакласної діяльності:

- 1) ігрова діяльність;
- 2) пізнавальна діяльність;
- 3) проблемно-ціннісне спілкування;
- 4) дозвілєво-розважальна діяльність;
- 5) художня творчість;
- 6) соціальна творчість;

- 7) трудова (виробнича) діяльність;
- 8) спортивно-оздоровча діяльність;
- 9) туристично-краєзнавча діяльність [32; 36].

У базовому навчальному плані виділені основні напрями позакласної діяльності: спортивно-оздоровча, художньо-естетична, науково-пізнавальна, військово-патріотична, суспільно корисна і проектна діяльність [19].

Форми позакласної роботи в початковій школі повинні сприяти формуванню:

- цілісного, соціально орієнтованого погляду на світ в його органічній єдності і різноманітності природи, культур і народів;
- естетичних потреб, цінностей і почуттів;
- установки на безпечний, здоровий спосіб життя;
- здатності приймати і виконувати цілі й завдання навчальної діяльності;
- вміння активно використовувати мовні засоби для виконання комунікативних і пізнавальних завдань;
- здатності усвідомлено будувати висловлювання відповідно до завдань комунікації;
- можливості використання початкових математичних знань для опису і пояснення навколишніх предметів, процесів, явищ, а також оцінки їх кількісних і просторових відносин;
- просторової уяви і математичної мови, вимірювання, рахунку, оцінки;
- значимості читання для особистого розвитку; формування уявлень про світ, українську історію та культуру, первинні етичні уявлення;
- умінь організовувати здоров'язберігаючу життєдіяльність тощо [20; 21; 30].

Організація позакласної роботи забезпечує активізацію соціальних, інтелектуальних інтересів учнів у вільний час, розвиток здорової, творчої особистості, формування громадянської відповідальності та правової

самосвідомості, підготовку до життєдіяльності в нових умовах, здатності до виконання соціальної практичної діяльності, реалізації добровільних ініціатив.

Основними завданнями виховання на сучасному етапі розвитку нашого суспільства є: залучення учнів до різнобічної діяльності; створення умов для реалізації основних освітніх цілей; оптимізація навчального навантаження учнів; формування здатностей до успішної соціалізації в суспільстві, виховання працьовитості, здатності до подолання труднощів, цілеспрямованості та наполегливості в досягненні результату [31, с. 34].

Переваги позакласної роботи полягають в наданні учням можливості вибору широкого спектру занять, спрямованих на розвиток школяра. Зміст занять, передбачених у позакласній діяльності, має формуватися з урахуванням побажань учнів та їх батьків та спрямовуватися на реалізацію різних форм її організації, відмінних від урочної системи навчання.

Існує кілька видів організації позакласної роботи:

- навчальна – один з видів діяльності учнів, спрямованої на засвоєння теоретичних знань і способів діяльності в процесі виконання навчальних завдань;

- позанавчальна – один з видів діяльності учнів, спрямованої на соціалізацію учнів, розвиток творчих здібностей школярів у позанавчальний час [37, с. 174].

Грунтуючись на завданнях, формах і змісті позакласної роботи, остання може здійснюватися через:

- навчальний план освітньої закладу (додаткові освітні модулі, спецкурси, шкільні наукові товариства, навчальні наукові дослідження, практикуми тощо, що проводяться в формах, відмінних від урочних);

- додаткові освітні програми самого загальноосвітнього закладу (шкільна система додаткової освіти);

- освітні програми закладів додаткової освіти дітей, а також культури і

спорту;

- організацію діяльності груп продовженого дня;
- класне керівництво (екскурсії, диспути, круглі столи, змагання, суспільно корисні практики тощо);
- діяльність інших педагогічних працівників (педагога-організатора, соціального педагога, педагога-психолога, старшого вожатого) [45, с. 72-73].

Основні організаційні моделі позакласної роботи:

- модель додаткової освіти (на основі інституційної і (або) муніципальної системи додаткової освіти дітей);
- модель «школи повного дня»;
- оптимізаційна модель (на основі оптимізації всіх внутрішніх ресурсів освітнього закладу);
- інноваційно-освітня модель [20].

Завданням сучасних педагогів є виховання в молодших школярів самостійності прийняття рішень, цілеспрямованості, розвиток здатності до самовиховання і саморегулювання відносин. В сучасних умовах, коли соціально-політична ситуація в країні значно ускладнила виховний процес, коли підрастаюче покоління, увібравши в себе всі недоліки суспільства в його переломний період, стає більш непередбачуваним, актуалізується проблема виховання лідерських якостей особистості [20; 21].

Сучасні тенденції розвитку освіти вимагають кардинального осмислення системи позакласної виховної роботи з позиції створення умов для вибору дитиною індивідуальної, що відповідає її можливостям і схильностям, цінностям батьків і суспільства, траєкторії розвитку за межами уроку. Очевидно, що позитивна динаміка ефективності такої діяльності може бути досягнута лише завдяки детальному вивченні і збалансованому поєднанню інтересів і потреб усіх учасників освітнього процесу [38].

Таким чином, позакласна діяльність учнів об'єднує всі види діяльності

школярів (крім навчальної), в яких можливе і доцільне виконання завдань виховання і соціалізації школярів, є складовою частиною освітнього процесу і однією з форм організації вільного часу учнів. Позакласна діяльність створює додаткові умови для розвитку учнів, відбувається розширення мережі, що забезпечує дітям супровід, підтримку на етапах адаптації, здатність усвідомлено застосовувати базові знання в ситуаціях, відмінних від навчальних. Організація позакласної діяльності забезпечує активізацію соціальних, інтелектуальних інтересів учнів у вільний час, розвиток здорової, творчої особистості, формування громадянської відповідальності та правової самосвідомості, підготовку до життєдіяльності в нових умовах, здатності до виконання соціальної практичної діяльності, реалізації добровільних ініціатив.

1.3. Особливості виховання лідерських якостей молодших школярів у позакласній роботі

Проблема раннього виявлення та розвитку позитивних лідерських якостей у молодших школярів на даний момент активно вивчається педагогами і психологами. Інтерес саме до молодшого шкільного віку, пояснюється тим, що у цей період дитина стає особистістю, відбувається подальше розширення діапазону спільних з іншими людьми дій, розвиваються такі риси особистості, як позитивна спрямованість, організованість, цілеспрямованість тощо [40, с. 110].

У молодшому шкільному віці відбувається фізичний та психофізіологічний розвиток дитини. Початок навчання в школі призводить до корінної зміни соціальної ситуації розвитку дитини. У період молодшого шкільного віку починає складатися новий тип відносин з оточуючими людьми. Безумовний авторитет дорослого поступово втрачається і до кінця молодшого шкільного віку все більшого значення для дитини починають набувати однолітки, зростає роль дитячого колективу [45, с. 70].

Провідною в молодшому шкільному віці стає навчальна діяльність. У межах навчальної діяльності з'являються психологічні новоутворення, що характеризують найбільш значущі досягнення у розвитку молодших школярів і є фундаментом для розвитку на наступному віковому етапі. Поступово мотивація до навчальної діяльності, що була досить високою в першому класі, починає знижуватися до випуску з початкової школи. Для того щоб цього не відбувалося, навчальній діяльності необхідно надати нової особисто значущої мотивації. Провідна роль навчальної діяльності в процесі розвитку дитини не виключає того, що молодший школяр активно залучений й до інших видів діяльності, в межах яких удосконалюються і закріплюються його нові досягнення [33, с. 16].

У початковій школі закладаються основи особистості дитини. У цей період у дітей молодшого шкільного віку формується зацікавленість у справах класу, інтерес до справ інших дітей. Молодший школяр приймає на себе нові соціальні ролі і нові види діяльності.

У цьому віці з'являється ще одне важливе новоутворення – довільна поведінка. Дитина стає самостійною, сама обирає, як їй чинити в певних ситуаціях. У довільній поведінці молодших школярів вага значення мають планування результатів дії і рефлексія. Тобто з'являється смислово-орієнтовне підґрунтя у вчинках [33].

Значну роль у формуванні моральних норм і розвитку дитячих інтересів має вчитель, хоча ступінь успішності у цьому буде залежати від типу його відносини з учнями. Інші дорослі теж займають важливе місце в житті дитини. Діти знаходять нові групові форми активності, заняття. Вони намагаються на початку поводитися так, як прийнято в цій групі, підкоряючись законам і правилам. Потім починається прагнення до лідерства, до переваги серед однолітків. Діти вчаться вмінню товаришувати і знаходити спільну мову з різними дітьми. Діти прагнуть до вдосконалення навичок тих видів діяльності,

які прийнятні і цінуються в колективі, аби виділитися в своєму середовищі, домогтися успіху [45].

У молодшому шкільному віці у дитини розвивається потреба у спілкуванні, здатність до співпереживання. Це відбувається в умовах шкільного навчання, бо дитина бере участь у нових соціальних відносинах, мимоволі вона змушена порівнювати себе з іншими дітьми – з їхніми успіхами, досягненнями, поведінкою, і відповідно змушена вчитися розвивати свої здібності та якості [45].

Таким чином, молодший шкільний вік є вагомим етапом шкільного дитинства. Тому необхідно починати формувати лідерські якості у дітей з молодшого шкільного віку.

Формування лідерів не стихійний процес, його можна і потрібно «організувати», і це можна та необхідно робити у процесі навчання і виховання, де учень є активним учасником, суб'єктом свого становлення. Молодші школярі в процесі навчання отримують постійні доручення, граючи різні ролі в класі: це виконання домашнього завдання, чергування в класі тощо. Отже, серед школярів виділяються найбільш працездатні, успішні учні. Вони зазвичай утворюють ядро колективу, здійснюючи управління класом, і стаючи його лідерами [8].

Незважаючи на невеликий вік молодшого школяра, у нього вже активно проявляються лідерські якості. Досвід колективної діяльності у молодших школярів практично відсутній, тому важливо навчити діяти спільно. У роботі з дітьми молодшого шкільного віку вчителю необхідно бути ініціатором, організатором і спостерігачем всього процесу колективної взаємодії.

Найчастіше діти в початковій школі дуже комунікативні та легко проявляють свої позитивні лідерські якості. Це може виявлятися як в організації ігор, так і в інших видах діяльності. Дуже часто вчителі виділяють таку дитину з негативної сторони, і вважають її занадто активною та неслухняною. Постійне

спілкування в колективі допомагає молодшому школяреві зрозуміти які якості бажані в їхньому класі [33].

Позакласна діяльність на відміну від навчальної будується за принципом добровільності, розширюючи можливості вчителя для формуванню лідерських якостей молодших школярів.

Будь-який вид діяльності, до якого залучається учень, має суспільну спрямованість, учень займається справою, що потрібна і корисна. Необхідна опора на ініціативу і самодіяльність, особливо в умовах організації будь-яких шкільних справ. Якщо цей принцип реалізується, то будь-яка справа або захід сприймається школярами так, ніби воно виникло за їхньою ініціативою, навіть якщо воно і було підказане дорослими. Бажано, аби учні були залучені до активної, в тому числі пошукової, діяльності. Позакласна діяльність не повинна будуватися тільки на принципі розважальності, проте бажано, аби були присутні елементи гри та дозвілля. Успішність позакласної виховної діяльності залежить від чіткої організації, дотримання розкладу заходів або термінів [7, с. 212-213].

У позакласній роботі для розкриття лідерських якостей і потенціалу дитини важливу роль має такий вид діяльності як учнівське самоврядування. Досвід самоврядування на такому ранньому етапі освіти в чистому вигляді слабо представлений в педагогічній практиці і мало вивчений у науці.

Для школярів-лідерів, як правило, характерні висока зайнятість і участь в різних громадських заходах, а виховання лідерських якостей особистості відбувається більш ефективно головним чином на діяльнісних заходах, різноманітні форми яких можуть бути реалізовані у позакласній роботі, яка в порівнянні з навчальною менш регламентована і надає педагогам велику свободу [9, с. 25].

Лідери, які мають успіх у всіх сферах життя класу, стають абсолютними лідерами. Вони на рівні з лідерами-організаторами мають найбільший вплив на

своїх однолітків. А.Л.Уманський виділяв два способи впливу педагога на дитину, яка володіє позитивним лідерськими якостями. Перший – це створення умов для виявлення лідерських якостей у дітей, стимуляція різними способами. Другий – це поступова підготовка для виконання організаторських завдань [42].

А.Л. Уманський вважає, що педагог повинен створювати низку умов для виявлення лідерських якостей у дитини:

1. Створення і підбір комплексу ситуацій від екстремальних до повсякденних, в яких розв'язуються завдання різного характеру і різного рівня складності.

2. Рефлексивна взаємодія дітей і дорослих на основі інтересу до позиції інших людей в процесі спільної діяльності.

3. Вербалізація сенсу спільних дій, своїх дій і дій інших членів групи, переживань, пов'язаних з виконанням завдань, які потребують розв'язку в різних ситуаціях [42].

В організації позакласної роботи необхідно спиратися на її загальні принципи: добровільності, урахування індивідуальних особливостей і комунікативної активності. У цьому ми поділяємо точку зору А.Л. Уманського, який вважає, що розвиток лідерських якостей школяра передбачає вміння і здатність педагога створювати педагогічно доцільні мотивуючі умови розвитку особистості дитини, спрямовані на «занурення» її у соціально корисні відносини з позиції лідера [42]. Аналогічну думку має М.А. Вікулова, яка вважає, що формування лідерських якостей обумовлено своєрідністю організаційної діяльності, спрямованої на залучення до неї дитини і активну її самореалізацію [6].

Ще одним з важливих факторів, що впливає на дитину в молодшому шкільному віці – це її самооцінка. Для того молодший школяр мав позитивний настрій, вміння добре адаптуватися до ситуації, йому необхідно мати позитивне уявлення про себе. Якщо у дитини буде позитивна самооцінка у неї буде більше

шансів стати лідером. Дитині необхідно відчувати ситуації успіху, коли дорослі схвалюють її вчинки та результати діяльності. Молодшому школяреві подобається почуття перемоги та успіху [3, с. 10].

Компоненти педагогічного стимулювання лідерства можуть бути безпосередніми й опосередкованими:

1. Діагностичний компонент. Передбачається, що особистість приймає, усвідомлює та інтеріоризує позицію лідерства. Тому педагог, повинен забезпечити для дитини формування певного комплексу знань про себе, інших, психологію відносин (для цього дуже доречні різні тести, тренінги тощо).

2. Емоційний компонент. Діяльність педагога спрямована на пробудження самоствердження, соціальної відповідальності, громадянського обов'язку і приведення в дію вольових механізмів особистості.

3. Перцептивно-груповий механізм. Вплив педагога на особистість через коригування міжособистісних відносин в групах різних рівнів розвитку [10, с. 75].

4. Діяльнісний компонент – залученість молодших школярів до різних видів діяльності, що сприяють прояву лідерського потенціалу особистості.

5. Забезпечення різних видів діяльності, до якої залучається дитина: у будь-якій діяльності висувається свій лідер.

6. Формування колективу, адже розвинений колектив має величезну виховну силу, здатність бачити в кожній дитині особистість, дозволяє їй розкритися [16, с. 64].

Таким чином, знаючи хто такий лідер, його основні риси і функції ми можемо визначити особливості розвитку лідерських якостей у позакласній роботі. Для розкриття лідерських якостей і потенціалу дитини важливу роль має учнівське самоврядування, громадські доручення. Для школярів-лідерів характерна активна участь у громадських заходах, а формування лідерських якостей особистості відбувається більш ефективно через діяльнісний

компонент. Вчені виокремлюють два способи впливу педагога на дитину з позитивним лідерськими якостями: створення умов для виявлення лідерських якостей та поступове залучення до виконання організаторських завдань. Важливим фактором розвитку лідерських якостей молодших школярів є їхня самооцінка. Дитині необхідно відчувати ситуації успіху, коли дорослі схвалюють її вчинки та результати діяльності. Розвиток лідерських якостей школяра передбачає вміння і здатність педагога створювати педагогічно доцільні мотивуючі умови розвитку особистості дитини в шкільному колективі.

РОЗДІЛ 2

СУЧАСНИЙ СТАН ВИХОВАННЯ ЛІДЕРСЬКИХ ЯКОСТЕЙ В УЧНІВ ПОЧАТКОВОЇ ШКОЛИ У ПОЗАКЛАСНІЙ РОБОТІ

2.1. Методи і форми розвитку лідерських якостей учнів початкової школи

На сьогоднішній день більшість психологів вважає, що лідерські якості - це не те, що дається людині від природи, а те, що можна отримати протягом всього її життя. І значна частина таких навичок закладається саме в молодшому шкільному віці, коли дитина потрапляє в новий колектив – свій клас. У поведінці молодшого школяра можна простежити задатки різних лідерських якостей, таких, як цілеспрямованість, комунікабельність, наполегливість тощо. Найважливішим в даний період є те, що потрібно не пропустити прояв цих якостей, а допомогти дитині в їх розвитку, щоб в майбутньому вона змогла стати справжнім, а головне успішним лідером [17].

Найперша умова для розвитку лідерського потенціалу дитини – це необхідність створення умов для прояву дитячої активності. Роль успіху в розвитку особистості величезна. Успіх окрилює дитину, сприяє формуванню ініціативи, впевненості в своїх силах, забезпечує формування борця, який вірить в свої сили. В успіху дитина відчуває своє зростання і рух вперед. А похвала і підтримка батьків і педагогів – це головна запорука успіху, тому варто завжди намагатися відзначити навіть невеликий успіх дитини. Всім подобається бути в ролі переможця, але необхідно вчити учнів: вмійш перемагати, вмій і програвати. Доречною з цієї теми може стати бесіда про відомих людей, які не відразу прославилися, а спочатку зазнали поразки і гіркоти розчарувань [22, с. 30].

Друга необхідна умова – це формування вміння дитини ставити перед собою цілі. Коли дитина ставить перед собою будь-які цілі, вона змушена при

цьому проявляти якості лідера, виховувати в собі цілеспрямованість, завзятість, наполегливість [28].

Цікаво, що в першому класі молодші школяри, відповідаючи на запитання «Хто в класі лідер?», спочатку обирають майже завжди відмінника. А стаючи старшими (3-4 клас), учні вже не завжди вибирають лідера тільки за відмінні знання. Вибирають дитину, яка завжди цікавиться оточуючими, прагне у всьому брати участь і керувати, добру та доброзичливу. З цього можна зробити висновок, що лідерські якості у дітей не завжди співпадають зі старанністю [41, с. 19].

Важливими базовими компонентами виховання лідерських якостей є:

1. Виховання високого рівня самосвідомості, громадянськості, самодисципліни.
2. Виховання милосердя, доброти, доброзичливості, готовності надати допомогу.
3. Виховання духовної особистості, творчої особистості.
4. Виховання працьовитості, хазяйновитості, фізичного гарту, хороших манер [15].

Перший шлях виховання лідера – це просвітницький. Це цілеспрямоване інформаційне навчання школярів способом освоєння ролі лідера, де розкривається сутність поняття «лідер». У цьому випадку дитина отримує інформацію, здобуваючи знання про способи виконання ролі лідера. Для цього в практиці застосовують тренінги, години цікавого спілкування на теми «Лідери. Хто вони?», «Знайомтеся - це Я», «Погляньмо на себе з боку» тощо [41, с. 19].

Другий шлях становлення дитини лідера діяльнісно-практичний. У цьому випадку школяр безпосередньо сам залучається до виконання ролі лідера, набуваючи практичний досвід освоєння цієї ролі. Дитина починає прагнути максимально відповідати цій ролі, відчуваючи емоційне задоволення від успішного виконання ролі. Успішне освоєння будь-якої ролі, в тому числі і ролі

лідера, відбувається найефективніше у грі. Такі ігри дають можливість вибирати і грати роль лідера [41, с. 20].

Гра – самостійна діяльність молодших школярів, в якій діти вперше взаємодіють з однолітками. Вони намагаються спільними зусиллями досягти результату, а також переживають загальні емоції. Учні самі обирають гру, а також самі її організують. Але при цьому діти дотримуються правил гри. Саме тому гра є засобом виховання цілеспрямованості, вона привчає створювати план певних дій для досягнення певної мети. У грі дитина починає відчувати себе членом колективу, піддавати справедливій оцінці як свої дії та вчинки, так і своїх товаришів, вчиться спільній діяльності, а також на практиці засвоює різні норми поведінки, прийняті в суспільстві [9, с. 19].

У ході гри у дітей розвивається самооцінка, зростає ініціативність і старанність, розвиваються комунікативні вміння, а також психічні процеси. Учні стають більш самостійними, їхня мова збагачується різноманітними зворотами і конструкціями, які допоможуть школярам спілкуватися, розв'язати будь-який конфлікт, а також захистити і довести свою точку зору [44].

Третій шлях умовно називається інтегрованим. Він поєднує в собі спеціальну теоретичну підготовку та практичну діяльність. Імітація зразка, коли на основі наслідування зразків відбувається становлення дитини лідера.

Важливо, що учні в 4 класі, вже знаючи, хто такий лідер, приміряючи на себе цю роль, приходять до висновку, що лідер – це людина духовно сильна, здатна проявити ініціативу, взяти на себе відповідальність. Лідер – це не командир, а людина, за якою підуть інші, яку поважають [41, с. 20].

На основі практичного досвіду співпраці з дітьми, батьками вчителі рекомендують інструкцію «Як стати лідером».

1. Першим кроком на шляху до лідерства є пошук власної «родзинки». «Родзинкою» може виявитися що завгодно. Знайдені в самому собі унікальні здібності важливо не тільки знайти, але й розвивати.

2. Недостатньо знайти в собі і розвинути «родзинку». Важливо поважати свої здібності і вміння, цінувати й вірити в них. Невпевненого в собі і своїх силах песимісту не варто намагатися стати лідером.

3. Демонструвати свою унікальність однокласникам краще в потрібний час і в потрібному місці.

4. Бути лідером – це щось більше, ніж влада і авторитет. Лідерство – це в першу чергу вміння брати на себе відповідальність і приймати важливі рішення.

5. Будь-якому лідеру необхідно вміння чітко висловлювати свої думки і захоплювати аудиторію ідеєю. Працювати над своїми недоліками.

6. Бути лідером – це значить мати власну думку. Думку лідера можна оскаржити, спростувати, але його в будь-якому випадку будуть поважати. А повага з боку членів колективу – це і є перша сходинка до досягнення почесного звання лідера [8; 13; 40; 41; 48].

На запитання: «Які найважливіші на ваш погляд якості, повинен мати лідер?» більшість учнів відзначають: відповідальність, щирість, доброта. А разом з дорослими доповнюють список такими якостями лідера:

- відповідальність;
- вміння спілкуватися з усіма, співпраця;
- повага і самоповага;
- співчуття;
- взаємодопомога;
- добропорядність [8].

Отже, формування лідерських якостей молодших школярів у практиці роботи школи здійснюється в умовах тісної співпраці з батьками, створенню ситуацій успіху, теоретичної підготовки та практичної діяльності (ігор, тренінгів тощо).

Самоврядування є одним із прийомів розвитку лідерських якостей у шкільному середовищі. Під час самоврядування учні самостійно організують

свою діяльність, керують нею, здійснюють оцінку й контроль. Такий прийом має великі можливості для розвитку і реалізації лідерських якостей. Беручи участь в учнівському самоврядуванні, молодші школяри отримують унікальну можливість для розвитку комунікативних якостей, а також набуття досвіду організаторської та самоуправлінської діяльності [10, с. 79].

Крім цього, одним з прийомів формування лідерських якостей у молодшого школяра може стати дослідницька діяльність. О. Воронюк та Л.Петько вважають, що для реалізації лідерських якостей необхідно створювати спеціальні ситуації, де молодший школяр отримає можливість проявити такі якості. На їхню думку, лідер – це людина, яка є самостійною і відповідальною. Це людина, яка здатна до співпраці з дорослими і однолітками, а також вміє знаходити виходи зі спірних ситуацій. Володіючи всіма цими якостями, молодший школяр зможе не тільки згуртувати навколо себе колектив класу, але і знайти оригінальні рішення проблем, що виникли в класі. Тому, на думку авторів, в освітньому процесі необхідна наявність дослідницьких ситуацій, які будуть спрямовані на формування лідерських якостей [8; 30].

Формами позакласної роботи, що впливають на розвиток лідерських якостей учнів початкової школи, є різноманітні конкурси, виставки, екскурсії, проведення свят та концертів тощо. Організація такого роду діяльності відкриває широкі можливості для організації самостійної роботи школярів [13].

Серед провідних форм, що сприяють формуванню лідерських якостей, у молодших школярів виділяють конкурси. Вони кардинально відрізняються своєю новизною, створенням сприятливих умов розвитку творчого потенціалу дітей. Діти дуже люблять змагатися з іншими, бажаючи довести, що вони найкращі. Зазвичай конкурси проходять у декілька етапів і на кожному відбувається відбір кращих з кращих. Такі форми роботи дають великий поштовх у розвитку різних творчих і пізнавальних здібностей молодших школярів у різних галузях знань. І дуже часто в командних конкурсах

виявляються ті самі справжні лідери, які готові повести за собою групу людей. І тут від лідера залежить багато, а саме, успіх групи за результатами конкурсу [10, с. 79].

У позакласній роботі можна використовувати різноманітні форми і засоби розвитку лідерських якостей учнів початкової школи. І однією з таких форм є тренінгові заняття, які дають змогу розвинути у дитини різні якості, в тому числі і якості справжнього лідера. Як одна з технологій навчання, тренінг сприяє виявленню потреб, формулюванні цілей і завдань, а також знаходженню раціонального способу їх досягнення. У розробці тренінгу існує можливість прогнозування його результатів та ефекту, що дозволяє найбільш ефективно досягти найкращого результату. Крім цього, ефективність тренінгу полягає в тому, що завдяки його специфіці, він проходить в короткі терміни, але при цьому досить успішно. Тобто добре спланований тренінг – це оптимальний метод по співвідношенню до часових затрат і результатів в цілому [39].

На відміну від інших, тренінг з формування лідерських якостей спрямований на активний розвиток відразу декількох якостей особистості молодшого школяра, які будуть необхідні йому в майбутньому, а саме: комунікабельність, гнучке мислення, прояв сили волі, адаптивність, а також впевненість у собі. У тренінгах, спрямованих на розвиток лідерських якостей, такі якості розвиваються нерозривно, дозволяючи дитині проявити себе. Як стверджує Р.Л.Кричевский, головною особливістю тренінгів з розвитку лідерських якостей є те, що лідерству важко навчитися, тільки лише спостерігаючи зі сторони. Для якісного виховання лідера необхідна практика і досвід [23].

Таким чином, процес виховання лідерських якостей молодших школярів у позакласній роботі повинен будуватися на основі співпраці, взаємної поваги, довіри дорослих і дітей. Молодший шкільний вік є періодом активного формування особистості дитини, пошуку себе і свого місця в житті, визначення

своїх нахилів та здібностей. Тому виховний процес в класі, в школі треба будувати так, щоб кожен учень міг спробувати себе в якості лідера.

2.2. Діагностика рівнів сформованості лідерських якостей молодших школярів

Питання про формування і розвиток позитивних лідерських якостей в учнів початкової школи є одним з найбільш важливих і складних питань, які стосуються дитячої, вікової, а також соціальної педагогіки і психології. Методики діагностування, що ми застосовуємо, спрямовані як на дослідження групових процесів, що відбуваються в класі, так і на вивчення особистості лідера і його положення в колективі однолітків [11].

У визначенні сформованості лідерських якостей молодших школярів ми послуговуємося трьома рівнями: низьким, середнім і високим [2].

Низький рівень. Учні не проявляють активності, намагаються знайти того, хто зможе організувати їх діяльність, часто потребують допомоги, не прагнуть до активного спілкування з однолітками, займають позицію «знедолених».

Середній рівень. Молодші школярі проявляють активність, намагаються самі організувати свою діяльність, але іноді потребують допомоги, можуть організувати спілкування з однолітками, що приводить до результату.

Високий рівень. Учні проявляють активність під час роботи в групі, беруть ініціативу в свої руки, прагнуть організувати не тільки свою діяльність, але і діяльність оточуючих, активно спілкуються з однолітками, можуть повести за собою групу, займають провідні позиції в класі.

Для виявлення рівня сформованості лідерських якостей учнів були використані дві методики.

Перша методика «Я - лідер» (Є. Федоров; О.В. Єршомін, Т.А. Миронова) (додаток А), метою якої є не тільки визначення рівня розвиненості лідерських якостей, а й комунікативних і організаторських здібностей, а також вміння

встати на чолі групи і повести за собою, керувати нею та вирішувати проблеми, поставлені перед групою.

Дана методика проводиться фронтально. Кожна дитина отримує картку з номерами висловлювань. Прослухавши 48 висловлювань, учень повинен поставити поруч з відповідним номером бали від 1 до 4 відповідно до критеріїв, які оголошуються заздалегідь і можуть бути розташовані на картках. Дані бали відображають ступінь згоди молодшого школяра з висловлюванням щодо себе.

Для отримання результату необхідно порахувати кількість балів в кожному стовпці, але при цьому не враховувати бали, поставлені за запитання 8, 15, 22, 29, 34, 36, 41. Сума, отримана в результаті, визначає рівень розвиненості лідерських якостей. Якщо загальна кількість балів становить менше 10, то ця риса розвинена слабо, значить, необхідна робота над розвитком і вдосконаленням даної якості. Якщо ж сума становить більше 10, то ця якість розвинена середньо або високо.

Але, перш ніж зробити остаточний висновок про те, чи є учень лідером, необхідно звернути увагу на ті висловлювання, бали за які не враховувалися. Якщо ж в даних висловлюваннях отримано 1 бал або менше, то це означає, що учень був нещирим, відповідаючи.

Всі результати відображаються у зведеній таблиці (додаток Б). Потім вираховується середнє арифметичне всіх умінь, яке після співвідноситься з трьома рівнями: низьким, середнім і високим. Підсумковий рівень розвиненості лідерських якостей представляється у вигляді процентного співвідношення від кількості учнів в класі.

Другою методикою, що була використана для виявлення рівня лідерських якостей, була діагностика функціонального лідерства в малих групах, автори Н.П. Фетіскін, В.В. Козлов, Г.М. Мануйлов (додаток В).

Дана методика дає чітке визначення місця кожного члена класу в системі міжособистісних відносин, а також дозволяє побачити психологічний статус і

вибудувати ієрархію статусів всіх членів групи.

Усім учасникам діагностування пропонується відповісти на низку запитань, кожне з яких присвячений вибору партнера або друга в будь-якій діяльності. Щоб результат вийшов надійним, вибір обмежується трьома партнерами. Якщо ж запитання передбачає вибір необмеженого числа партнерів, то необхідно вибудувати ієрархію переваги від самого пріоритетного партнера до найменш бажаного. Така процедура сприяє більш чіткому внутрішньо вмотивованому вибору.

Отриманий в ході діагностування результат підсумовується, після чого робиться висновок про психологічний статус індивіда, а також про його положення в системі міжособистісних відносин. Сам опитувальник складається з 9 запитань, які, за бажанням, можуть бути розширені.

Кожен учасник дослідження отримує індивідуальну картку з запитаннями, в яку він повинен вписати не прізвища бажаних партнерів, а лише їх порядковий номер. Дана система дозволяє спростити обробку подальшого результату, особливо якщо в дослідженні бере участь велика кількість людей.

В обробці результату інформація, яка міститься на картках, заноситься в спеціальні таблиці, так звані матриці вибору. Після цього складається зведена таблиця результатів, яка стає формальним показником структури міжособистісних відносин досліджуваної групи.

В інтерпретації результату використовуються наступні критерії:

- Лідер - той, хто набрав 50 або більше відсотків вибору від можливої кількості. При цьому лідери можуть бути двох типів: функціональні й універсальні. Функціональним лідером стає той, хто отримує найбільшу кількість виборів по одному запитанню. Універсальний лідер - це той, хто отримує найбільший відсоток виборів з усіх запитань;

- Бажаний – той, хто отримав від 20 до 50 відсотків від загальної кількості виборів;

- Аутсайдер – той, хто отримав незначну кількість виборів або не отримав виборів зовсім [26].

При аналізі зведеної таблиці результатів необхідно врахувати те, що статус індивіда в групі завжди динамічний, так як залежить від різних чинників, наприклад, життєва позиція, особистісні якості, вміння спілкуватися з однолітками тощо. Тому у кожного члена класу є реальна можливість змінити свій статус в групі в кращу або гіршу сторону.

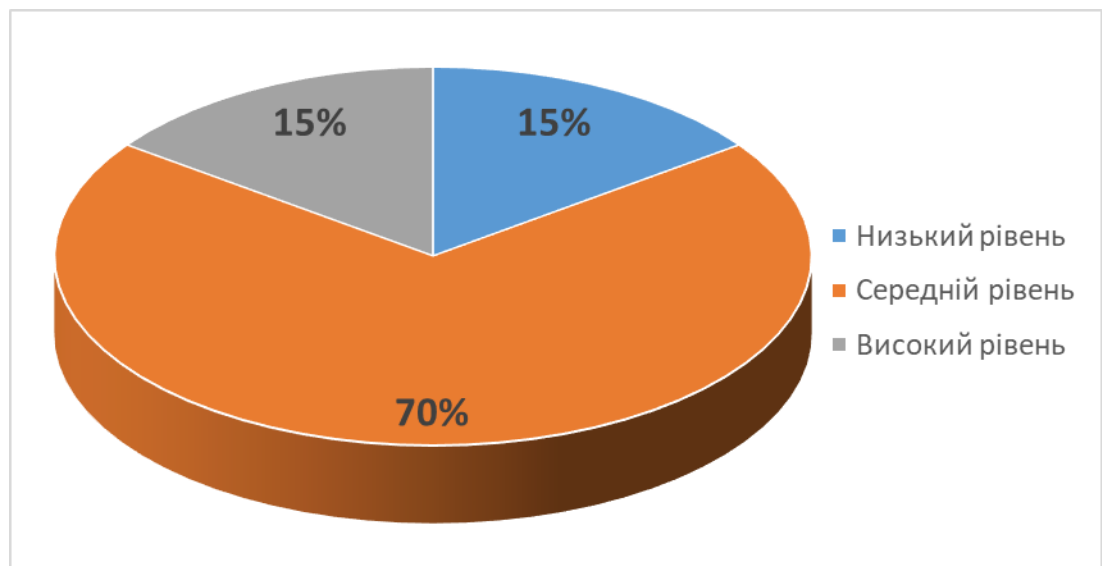
Як висновок можна сказати, що такі діагностики були підібрані ґрунтуючись на вікових особливостях дітей молодшого шкільно віку, а також рівнів сформованості лідерських якостей, визначених раніше.

Дослідно-експериментальна робота була проведена на Широківського ліцею Скадовської міської ради. В діагностиці взяли участь учні 3 класу. Експериментальне тестування проходили 20 осіб.

Заздалегідь були підготовлені листи з висловлюваннями і бланками відповідей, де діти проставляли бали. Робота була організована так, аби кожен учень працював в своєму темпі, не прагнучи записати чужу відповідь.

Після того, як діти відповіли, всі роботи були зібрані, а потім оброблені відповідно до ключів методик. Наступним кроком було занесення балів в спеціальну зведену таблицю (додаток Б). Загальний бал вираховується як середнє арифметичне рівнів умінь.

Аналіз результатів першої діагностики дав змогу зробити висновок про те, що у 14 осіб, що становить 70% класу, середній рівень розвитку лідерських якостей. У трьох учнів досліджувані якості розвинені низько. І лише у трьох учнів з класу лідерські якості знаходяться на високому рівні розвитку (рис. 1.).

Рис. 1. Результати методики «Я - лідер»

Відповіді молодших школярів за методикою «Діагностика функціонального лідерства в малих групах» були занесені в спеціальну таблицю (таблицю 2).

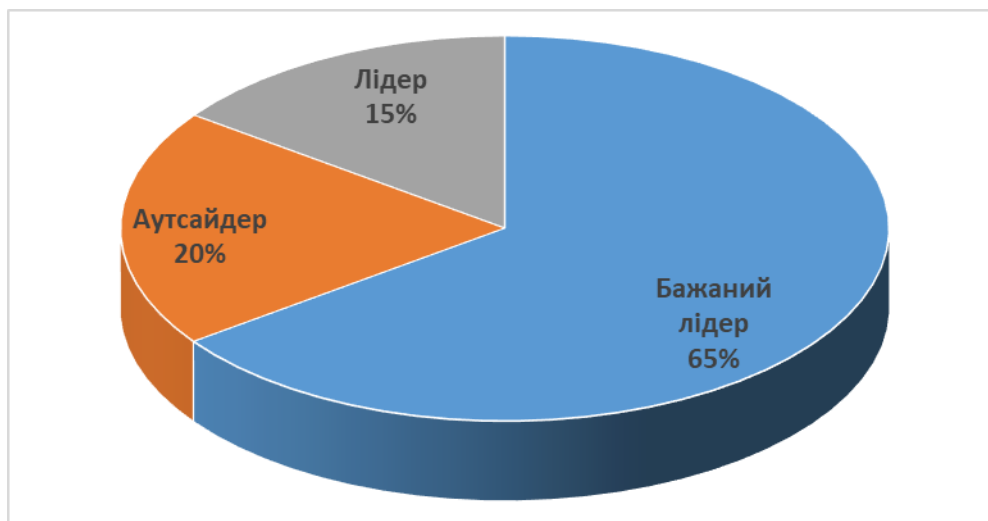
Таблиця 2

Результати «Діагностики функціонального лідерства в малих групах»

Ім'я	Кількість виборів	Місце учня системі міжособистісних відносин
К. Єлизавета	20	Лідер
С. Анастасія	20	Лідер
В. Євгенія	14	Бажаний
К. Єва	18	Бажаний
Д. Анастасія	5	Аутсайдер
Н. Вероніка	11	Бажаний
Л. Микола	11	Бажаний
С. Єгор	7	Бажаний
С. Аліса	9	Бажаний
Р. Аннамарі	5	Аутсайдер
Л. Марія	6	Бажаний

П. Вероніка	6	Бажаний
А. Сергій	24	Лідер
С. Кирило	8	Бажаний
В. Данило	5	Аутсайдер
К. Платон	9	Бажаний
Л. Марк	12	Бажаний
Т. Матвій	12	Бажаний
Д. Поліна	4	Аутсайдер
С. Лев	8	Бажаний

Отримані результати, відображені в таблиці, дають змогу зробити висновок, що більшу частину класу становлять учні зі статусом «бажаного» лідера – 13 осіб, що становить 65%. Лідерів в класі налічується 3 учні, що становить 15% від загальної кількості. Аутсайдерів в класі 4 особи, що становить 20%. Такі показники (див. рис. 2.) вказують на низький рівень сформованості лідерських якостей в класі.

Рис. 2. Результати методики «Діагностика функціонального лідерства в малих групах»

Додатково ми провели спостереження за учнями – лідерами класу. Можемо сказати, що вони є відповідальними, активними на уроках і в житті

класу.

А. Сергій - відповідальний учень. Він завжди активний на уроках, в класі у нього досить багато друзів. Дитина не обділена спілкуванням з однолітками, перерви проводить разом з однокласниками. Завжди вчасно виконує доручені завдання, ніколи не відкладає нічого на останній момент. Сергій завжди зібраний, може знайти вихід з важкої ситуації, доклавши трохи зусиль. У виконанні групових завдань дитина бере на себе позицію лідера, організовуючи роботу інших учасників за алгоритмом, при цьому стежачи, аби кожен виконав свою роботу якісно. Успішність у Сергія висока.

К. Єлизавета – творча особистість. Дівчинка займається танцями, тому в організації шкільних свят завжди займає позицію лідера, організовуючи творчу роботу своїх однокласників. На уроках Єлизавета бере активну участь в обговореннях, індивідуальну роботу виконує якісно. У роботі в групах намагається виконати не тільки своє завдання, але й допомогти іншим. У класі в дівчинки багато друзів. Дитина дуже товариська, перерви завжди проводить з однокласниками. Дівчинка відкрита для спілкування, завжди ділитися тим, що у неї відбулося хорошого.

Аналіз отриманих результатів діагностик (таблиця 3) показав, що більшу частину класу (близько 70%) становлять діти, у яких лідерські якості розвинені середньо. У 20% учнів лідерські якості розвинені низько або не розвинені зовсім (рис.3).

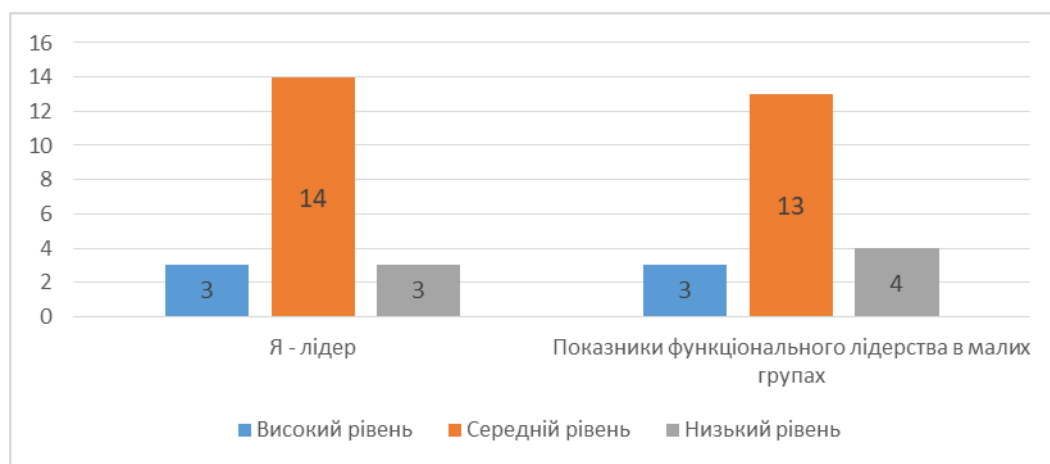
Таблиця 3

Порівняльна характеристика діагностик

Назва діагностики	Кількість дітей з високим рівнем розвитку лідерських якостей	Кількість дітей з середнім рівнем розвитку лідерських якостей	Кількість дітей з низьким рівнем розвитку лідерських якостей
«Я - лідер»	3	14	3

«Показники функціонального лідерства в малих групах»	3	13	4
--	---	----	---

Більш наочно відмінність отриманих результатів відображено в діаграмі (рис. 3).

Рис. 3. Порівняльна характеристика двох діагностик

Як висновок можна сказати, що рівень лідерських якостей в дослідницькому класі розвинений слабо. Тому в наступному параграфі ми пропонуємо до розгляду комплекс заходів, спрямований на підвищення рівня розвиненості лідерських якостей дітей молодшого шкільного віку.

2.3. Комплекс заходів виховання лідерських якостей у позакласній роботі

Однією з проблем, що виникає серед учителів початкових класів, є формування і динамічний розвиток лідерських якостей молодших школярів. Експериментальне дослідження лідерських якостей дітей молодшого віку, яке ми провели, показало, що більшість учнів третього класу (70%) потребують додаткової роботи з розвитку лідерських якостей. Особливої уваги потребують діти з низьким рівнем сформованості лідерських якостей (15%), оскільки в сучасному світі необхідне вміння повести за собою і організувати діяльність

колективу.

За результатами експериментального дослідження та узагальнення передового педагогічного досвіду вчителів щодо виховання лідерських якостей молодших школярів був розроблений комплекс заходів, спрямований на підвищення рівня розвитку лідерських якостей у позакласній роботі.

Закладати основи позитивних лідерських якостей бажано в межах класних годин, які проводяться раз на тиждень. Спеціально для цього нами було розроблене тематичне планування відповідних класних годин (табл. 4), які відображають зміст роботи з виховання та розвитку лідерських якостей молодших школярів [8].

Таблиця 4

Тематичне планування класних годин

№	Тема класної години	Форма проведення	Хід класної години
1	Я і ти	Бесіда	За результатами класної години діти дізнаються про систему міжособистісних відносин, про шанобливе спілкування з однолітками і про те, як повинен спілкуватися лідер.
2	Лідер - хто це?	Проведення діагностик	Гра «мозковий штурм». Діти з'ясовують, хто такий лідер і якими якостями він повинен володіти.
3	Я і моє майбутнє	Проведення діагностик	Учитель проводить діагностику для виявлення рівня розвитку лідерських якостей.
4	Лідерами не народжуються	Бесіда	У ході бесіди з учителем учні усвідомлюють, що лідером може стати кожен з них, розвиваючи в собі певні якості, про які вони вже знають.
5	Організаторські здібності лідера	Проведення діагностик	Учитель проводить проміжну діагностику і виявляє прогрес чи регрес у розвитку лідерських якостей у тих дітей, з якими проводилась робота.
6	Хто лідер?	Заняття-гра	Діти діляться на кілька команд. Учитель роздає ігрові завдання, в ході яких дітям потрібно вибрати собі лідера, який організовує роботу групи. Головною умовою гри є те, що в кожному завданні повинен бути різний лідер. Тій самій людині не можна ставати лідером двічі. Перемагає та команда, яка швидше за всіх виконає завдання.
7	Валіза лідера	Гра	Діти виконують різні вправи і завдання,

			виконуючи роль оратора, який виступає перед публікою. Діти будуть працювати над своєю мімікою, жестами і ораторською майстерністю.
8	Хто я?	Проведення діагностик	Учитель проводить підсумкову діагностику і робить висновок про те, чого досягли діти за результатами роботи з розвитку лідерських якостей.
9	Я - природжений й лідер	Портфоліо	У ході класної години діти створюють сторінку в портфоліо, де відображають, що ними було зроблено за навчальний рік для розвитку лідерських якостей.

Метою таких класних годин є створення умов для формування основ лідерських якостей, а також їх розвитку. Бажано проводити класні години раз на місяць для досягнення позитивного з поставленого завдання. Теми розташовані таким чином, що до останньої класної години діти повинні виділити для себе основні характеристики лідера, зрозуміти, що вони вже мають, а що ще треба розвивати і зробити висновок про те, що кожен з них може стати природженим лідером колективу.

Дієвим заходом у формуванні лідерських якостей молодших школярів у позакласній роботі є тренінг. Для проведення тренінгових занять було здійснено підготовчий етап, який полягав у виборі тренінгових вправ, зміст яких відповідає віковим особливостям дітей молодшого шкільного віку [9].

Кожне заняття має сталу структуру:

- Ритуал вітання - предсталає собою просту вправу для позитивного настрою учасників і є обов'язковим для того аби на кожному наступному занятті цей позитивний настрій був легшим.
- Розминка – невелика вправа на розкріпачення учасників, подолання блоків у спілкуванні.
- Основний етап - має одну – дві вправи для розвитку певних лідерських якостей.
- Ритуал прощання – проста вправа для закріплення отриманого емоційного стану.

На початку першого заняття, спільно з дітьми обговорюються всі правила, які вони повинні дотримуватися в процесі тренінгу, на наступних заняттях ці правила вчителем тільки згадуються.

Тренінг 1. Мета: створення уявлення у школярів поняття «Лідер» і співвіднесення з власними індивідуальними особливостями. Орієнтовні вправи:

«Лідер - це ...» вправа на знаходження якостей, які характеризують лідера.

«Ідеал» - вправа на співвіднесення якостей лідера з якостями друзів і однокласників.

Передбачуваний результат: у ході роботи діти спільно створюють образ школяра – лідера, індивідуально визначають кращі людські якості, і завдяки самоаналізу аналізують свої індивідуальні особливості, порівнявши з ідеалом.

Тренінг 2. Мета: створення умов для освоєння активного стилю спілкування, використання різних стилів спілкування у взаємодії з однолітками.

Орієнтовні вправи:

«Кола» - вправа з розвитку активного стилю спілкування, вміння домовлятися і використовувати різні мовні прийоми.

«Драбина» - вправа з розвитку невербального спілкування.

«Сімейна фотографія» - вправа з розвитку вміння домовлятися, знаходити компроміси, призначати ролі.

Передбачуваний результат: у ході роботи діти оволодівають прийомами активного стилю спілкування, випробовують різні стилі спілкування у груповій роботі.

Отже, тренінги з розвитку лідерських якостей створюють сприятливі можливості для розвитку учнів, формують необхідні якості лідера через діяльність, допомагають школярам самоствердитися через пошук свого місця в колективі однолітків.

Нами було розроблено декілька проектів, спрямованих на розвиток лідерських якостей молодших школярів. Опис таких проектів буде відбуватися

за наступним алгоритмом:

1. Навчальний предмет, в межах якого проводиться робота з проекту.
2. Вік учнів, на який розрахований проект.
3. Тип проекту (інформаційний, дослідницький, рольовий, практико-орієнтований, творчий).
4. Мета проекту.
5. Завдання проекту.
6. Необхідне обладнання.
7. Передбачувані результати проекту (виставка, газета, законопроект, макет, екскурсія, сценарій тощо).
8. Хід роботи над проектом [39].

Проект «Наше місто»

1. Міжпредметний проект.
2. Вік учнів: 9-10 років.
3. Тип проекту: практико-орієнтований.
4. Мета проекту: отримання досвіду лідерства.
5. Завдання проекту: формування навичок співпраці; вміння планувати свою і чужу діяльність; розвиток нестандартного мислення; вміння знаходити кілька варіантів розв'язання проблеми; вміння працювати з різними джерелами інформації.
6. Для реалізації даного проекту необхідні різне канцелярське приладдя (папір, олівці тощо), відео або аудіо апаратура (в залежності від вибору форми презентації проекту), різні джерела інформації (книги, підручники, інтернет, енциклопедії).
7. Передбачуваний результат проекту: макет міста, карта міста.
8. На початку проекту вчителю з класом варто визначити проблему проекту тобто яким має бути місто, щоб усім його жителям було в ньому комфортно жити. Мета проекту: розробка макета міста і його презентація класу

як потенційному місця для проживання.

На наступному етапі учні діляться на кілька груп в залежності від кількості лідерів у класі. У кожній групі призначається голова міста (лідер), керуючі (стимулювання всіх учасників групи до роботи і співпраці), архітектори і дизайнери (практична частина роботи тобто створення макета із запропонованої канцелярії). Далі учні вирішують, що має бути в такому місті, рішення повинно бути погоджено з усіма учасниками групи. На даному етапі роботи можуть бути використані різні джерела інформації. В ході колективної бесіди приймається остаточне рішення про те, яке має бути ідеальне місто. Учні повинні розташувати всі деталі свого міста на папері. Архітектори за допомогою інших учасників роблять макет міста з підручних засобів. Голова міста уважно стежить за роботою підлеглих, координує їхні дії.

На останньому етапі голова міста за допомогою своїх помічників створює презентацію свого міста. Бажано, аби в презентації всі учні брали активну участь. Дуже важливо вчителю в ході даного проекту простежити за тим, як учні виконують свої ролі. Кожен з учасників групи повинен виконувати свою роль, а голова міста стежити за тим, як виконуються його доручення [39].

Виконуючи завдання проекту «Юний дизайнер», молодші школярі навчаються працювати в колективі, приймати спільні рішення, брати на себе відповідальність за прийняті рішення. Крім цього, у молодшого школяра формується естетичний смак, розвивається дрібна моторика та ін.

1. Навчальний предмет, в межах якого проводиться робота по проекту: Технологія.

2. Вік учнів: 9-10 років.

3. Тип проекту: творчий.

4. Мета проекту: виховання лідерських якостей і розвиток творчих здібностей.

5. Завдання проекту: формування вміння планувати свою та чужу

діяльність; створення творчої атмосфери в колективі; розвиток вміння працювати в колективі; формування естетичного смаку.

6. Для реалізації даного проекту необхідні різні канцелярські приналежності (кольоровий папір, картон, олівці тощо), відео і аудіо апаратура (в залежності від вибору форми презентації проекту).

7. Твори прикладного або образотворчого мистецтва.

8. Кожна творча група працює над своїм проектом [39].

Таким чином, у науково-методичній літературі представлені рекомендації, тренінги та цілі системи з розвитку, виявлення і збереження лідерських якостей молодших школярів. За результатами критичного аналізу теоретичних джерел та експериментального дослідження нами узагальнено комплекс заходів, які створюють ефективні умови для розвитку лідерського потенціалу молодших школярів у позакласній роботі. Спеціально для цього нами було розроблене тематичне планування відповідних класних годин, тренінгів, проектів. Розроблені нами заходи мають різну спрямованість. Тренінги формують необхідні якості лідера через діяльність, допомагають школярам самоствердитися через пошук свого місця в колективі однолітків. Виконуючи завдання проектів учні навчаються працювати в колективі, приймати спільні рішення, брати на себе відповідальність за прийняті рішення. Запропонований комплекс заходів спрямований на те, що молодші школярі через практично-пошукову діяльність виділяють для себе основні характеристики лідера, усвідомлюють, які якості їм притаманні, а які ще треба розвивати, роблять висновок про те, що кожен може стати лідером колективу.

ВИСНОВКИ

Аналіз психолого-педагогічної та навчально-методичної літератури, діагностичний експеримент дали змогу обґрунтувати комплекс заходів та дослідити сучасний стан виховання лідерських якостей молодших школярів в позакласній роботі. На основі опрацьованих джерел можна зробити висновки та узагальнення до поставлених завдань дослідження:

1. Проблема розвитку і формування лідерських якостей у дітей молодшого шкільного віку є однією з актуальних в педагогіці. Нині існує близько 400 визначень лідерства, які кардинально відрізняються одне від одного. У нашій роботі термін «лідерство» трактуємо як дієвий вплив особистості члена групи на групу в цілому в напрямі оптимізації виконання загального завдання. Лідер буває формальним (офіційно призначеним, узаконеним) і неформальним (реально визнаним колективом). У нашому розумінні лідер – молодший школяр – це перш за все активна, ініціативна особистість, яка здатна змінити зовнішню ситуацію і координувати діяльність інших, організувати і повести однолітків за собою. Лідерські якості, як збірне, комплексне явище, що характеризує особистість лідера, трактуються також неоднозначно. Їх доречно об'єднати в дві групи – комунікативні та організаторські здібності. Серед якостей особистості можна виокремити як ті, які визначаються біологічними, спадковими факторами (наприклад, енергетичний потенціал, вміння переконувати, домінантність), так і ті, які можуть бути сформовані під дією соціальних факторів і в процесі цілеспрямованої психолого-педагогічної діяльності (наприклад, впевненість в своїх силах, мовні здібності, самоконтроль).

2. Позакласна робота учнів об'єднує всі види діяльності школярів (крім навчальної), в яких можливе і доцільне виконання завдань виховання і соціалізації школярів, є складовою частиною освітнього процесу і однією з форм організації вільного часу учнів. Позакласна діяльність сприяє розширенню

освітнього простору, створює додаткові умови для розвитку учнів, відбувається розширення мережі, що забезпечує дітям супровід, підтримку на етапах адаптації, здатність усвідомлено застосовувати базові знання в ситуаціях, відмінних від навчальних. Основні напрями позакласної роботи: спортивно-оздоровча, художньо-естетична, науково-пізнавальна, військово-патріотична, суспільно корисна і проектна діяльність. Організація позакласної роботи забезпечує активізацію соціальних, інтелектуальних інтересів учнів у вільний час, розвиток здорової, творчої особистості, формування громадянської відповідальності та правової самосвідомості, підготовку до життєдіяльності в нових умовах, здатності до виконання соціальної практичної діяльності, реалізації добровільних ініціатив.

3. Визначено потенціал позакласної роботи у вихованні лідерських якостей. Для розкриття лідерських якостей і потенціалу дитини важливу роль має учнівське самоврядування, громадські доручення. Для школярів-лідерів характерна активна участь у громадських заходах, а формування лідерських якостей особистості відбувається більш ефективно через діяльнісний компонент. Вчені виокремлюють два способи впливу педагога на дитину з позитивним лідерськими якостями: створення умов для виявлення лідерських якостей та поступове залучення до виконання організаторських завдань. Важливим фактором розвитку лідерських якостей молодших школярів є їхня самооцінка. Дитині необхідно відчувати ситуації успіху, коли дорослі схвалюють її вчинки та результати діяльності. Розвиток лідерських якостей школяра передбачає вміння і здатність педагога створювати педагогічно доцільні мотивуючі умови розвитку особистості дитини в шкільному колективі.

4. Методики діагностування, що ми застосували, спрямовані як на дослідження групових процесів, що відбуваються в класі, так і на вивчення особистості лідера і його положення в колективі однолітків. У визначенні сформованості лідерських якостей молодших школярів ми послуговуємося

трьома рівнями: низьким, середнім і високим.

Аналіз результатів методики «Я - лідер» дав змогу зробити висновок про те, що у 14 осіб (70%) класу, середній рівень розвитку лідерських якостей. У трьох учнів (15%) досліджувані якості розвинені низько. І лише у трьох учнів (15%) лідерські якості відповідають високому рівню розвитку. Отримані результати за методикою «Діагностика функціонального лідерства в малих групах» підтвердили, що більшу частину класу становлять учні зі статусом «бажаного» лідера – 13 осіб (65%), лідерів в класі налічується 3 учні (15%), аутсайдерів 4 особи (20%). Аналіз отриманих результатів показав, що більшу частину класу (близько 70%) становлять діти, у яких лідерські якості розвинені на середньому рівні, 20% учнів мають низький рівень.

5. За результатами критичного аналізу теоретичних джерел та експериментального дослідження нами узагальнено комплекс заходів, які створюють ефективні умови для розвитку лідерського потенціалу молодших школярів у позакласній роботі. Спеціально для цього нами було розроблене тематичне планування відповідних класних годин, тренінгів, проектів. Розроблені нами заходи мають різну спрямованість. Тренінги формують необхідні якості лідера через діяльність, допомагають школярам самоствердитися через пошук свого місця в колективі однолітків. Виконуючи завдання проектів учні навчаються працювати в колективі, приймати спільні рішення, брати на себе відповідальність за прийняті рішення. Запропонований комплекс заходів спрямований на те, що молодші школярі через практично-пошукову діяльність виділяють для себе основні характеристики лідера, усвідомлюють, які якості їм притаманні, а які ще треба розвивати, роблять висновок про те, що кожен може стати лідером колективу.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Алфімов Д. В. Зміст феномену «лідерські якості особистості» / Д.В.Алфімов // Педагогіка формування творчої особистості у вищій і загальноосвітній школах: зб. наук. пр. Класич. приват. ун-т / голова ред. ради: А. О. Монаєнко; редкол.: Т. І. Сущенко (голов. ред.). – Запоріжжя, 2010. – Вип. 11 (64). – С. 44–51.
2. Алфімов Д. В. Структура лідерських якостей особистості школяра / Д.В.Алфімов // Духовність особистості: методологія, теорія і практика. – 2010. – № 6 (41). – С. 35–44.
3. Алфімов Д. В. Теорія і методика виховання лідерських якостей особистості в сучасній загальноосвітній школі : автореф. дис. на здобуття наукового ступеня доктора пед. наук : 13.00.07 / Дмитро Валентинович Алфімов. – Д., 2012. – 40 с.
4. Безкоровайна О. В. Проблема виховання толерантної особистості в умовах полікультурності сучасного освітнього простору/ О.В.Безкоровайна // Нова педагогічна думка. – 2017. – № 1 (89). – С. 85–89.
5. Великий тлумачний словник сучасної української мови / уклад. і голов. ред. В. Т. Бусел. – Київ : Ірпінь: ВТФ «Перун», 2004. – 1440 с.
6. Викулова М. А. Особенности развития лидерских качеств младших школьников на примере российской и вьетнамской школ [Электронный ресурс]. – Режим доступа: [https:// scienceforum.ru/2016/article/2016021144](https://scienceforum.ru/2016/article/2016021144).
7. Відповідальність як найважливіша характеристика зростаючої особистості // Інноватика у вихованні: зб. наук. пр. Вип. 2 / упоряд. О. Б. Петренко; ред. кол. : О. Б. Петренко [та ін.]. – Рівне: РДГУ, 2018. – С. 212–221.
8. Воронюк О. Педагогічні аспекти формування лідерських якостей молодших школярів в умовах сучасної початкової школи [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <https://conference.pu.if.ua/forum/files/30112017/1/voron.PDF>.

9. Воспитательная работа с младшими школьниками: учебно-методический комплекс по дисциплине: курс лекций / сост. В. В. Косова. – Абакан: Изд-во Хакасского гос. ун-та, 2014. – 100 с.
10. Глінчевська Я. Роль учнівського самоврядування в школі / Я.Глінчевська // Директор школи, ліцею, гімназії. – 2009. – № 5. – С. 74-79.
11. Гончаренко С. У. Педагогічні дослідження: методологічні поради молодим науковцям / С.У.Гончаренко. – Київ-Вінниця: ДОВ «Вінниця», 2008. – 278 с.
12. Державний стандарт початкової освіти [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://nus.org.ua/news/uryad-opublikuvav-novyj-derzhstandart-pochatkovoyi-osvity-dokument/>
13. Емельянова М. Н. Воспитание ребенка-лидера / М.Н.Емельянова // Воспитание школьников. – 2006. – № 5. – С. 25-27.
14. Закон України «Про освіту» від 04.04.2016. № 3491-д. Офіційний портал Верховної Ради України [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://search.ligazakon.ua/l_doc2.nsf/link1/JH2OZ7LA.html
15. Заміщак М. І. Психологічні умови становлення моральної самооцінки молодших школярів: дис. ... канд. псих. наук: 19.00.07 / М.І.Заміщак. – Дрогобицький державний пед. ун-т ім. Івана Франка. Дрогобич, 2014. – 268 с.
16. Ільченко О. Самоврядування як спосіб організації життєдіяльності учнів: досвід, проблеми, перспективи / О. Ільченко // Імідж сучасного педагога. – 2008. – № 1-2 (81-82). – С. 61-66.
17. Карамаликова Н. В. Ключевые детерминанты формирования инновационной культуры личности / Н.В.Карамаликова // Вестник Чувашского государственного педагогического университета им. И.Я. Яковлева, 2015. – № 2(86). – С. 164-169.
18. Карпович Ю. В. Психолого-педагогічні особливості виховання дисциплінованості учнів молодшого шкільного віку / Ю.В.Карпович //

- Інноватика у вихованні. – 2015. – Вип. 1. – С. 212–220 [Електронний ресурс].
– Режим доступу: http://nbuv.gov.ua/UJRN/inuv_2015.1.27.
19. Концепція «Нова українська школа» [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://mon.gov.ua/202016/08/17/mon.pdf>.
20. Концепція національного виховання дітей та молоді у національній системі освіти // Інформаційний збірник МО України, 1996. – № 13. – С. 68–72.
21. Концепція національно-патріотичного виховання дітей та молоді. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://mon.gov.ua/usinovivni/novini/2015/06/16/nacziionalno-patriotichne-vihovannya>.
22. Костюк К. Технологія учнівського самоврядування / К. Костюк // Відкритий урок. – 2011. – № 10. – С. 29-31.
23. Кричевский Р. Л. Психология лидерства: учеб. пособ. / Р.Л.Кричевский. – Москва: Статут, 2007. – 542 с.
24. Кузякин А. П. Що таке лідер і лідерство? / А.П.Кузякин // Освіта. – 2000. – № 4. – С. 89–99.
25. Мудрик А. В. Социальная педагогика: учеб. для студ. пед. вузов / под ред. В. А. Сластенина. 3-е изд., испр. и доп. – Москва, 2000. – 200 с.
26. Мурашов А. Как выделить лидера в ученическом коллективе / А.Мурашов // Народное образование. – 2001. – № 8. – С. 151–160.
27. Національна програма виховання дітей та учнівської молоді в Україні [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <https://ips.ligazakon.net/document/MUS2612>.
28. Новиков А. М. Методология игровой деятельности / А.М.Новиков. – Москва: Егвес, 2006. – 220 с.
29. Павлова О. А. Социально-педагогические условия реализации лидерского потенциала старших подростков временных детских объединениях: дис. ...

- канд. пед. наук: 13.00.02 / Костромской государственной ун-т им. Н. А. Некрасова. Кострома, 2004. – 165 с.
30. Петько Л. В. Виклики ХХІ століття для освітнього простору України / Л.В.Петько // Наукові праці. Серія : Педагогіка : наук. журн. / Чорном. держ. ун-т імені Петра Могили; ред. кол. : О. П. Мещанінов (голова) [та ін.]. – Миколаїв : Вид-во ЧНУ імені Петра Могили, 2017. – Т. 303. – Вип. 291. – С. 10–14.
31. Петько Л. В. Гурток «Мандрівники» та формування соціальної активності молодших школярів / Л.В.Петько // Педагогічний альманах : зб. наук. праць / Редкол. В. В. Кузьменко та ін. Херсон: КВНЗ «Херсонська академія неперервної освіти», 2018. – Вип. 37. – С. 34–39.
32. Савченко О. Я. Виховний потенціал початкової освіти: посібник для вчителів і методистів початкового навчання: 2-ге вид., доповн., переробл. / О. Я.Савченко. – Київ: Богданова А. М., 2009. – 226 с.
33. Савчин М. В. Вікова психологія: навч. посіб. для студентів вищих навчальних закладів / М.В.Савчин. – Київ : Академвидав, 2010. – 360 с.
34. Садохіна К. С. Психолого-педагогічні умови формування лідерських якостей підлітків / К.С.Садохіна // Проблеми сучасної психології. – 2010. – Вип. 9. – С. 439–448.
35. Семченко Н. О. Педагогічні умови формування лідерських якостей майбутніх учителів у позааудиторній діяльності: дис. ... канд. пед. наук: 13.00.04 / Харківський нац. пед. ун-т ім. Г. С. Сковороди. – Харків, 2005. – 215 с.
36. Сойчук Р. Л. Виховання національного самоствердження в учнівській молоді : монографія / Р.Л.Сойчук. – Рівне: О. Зень, 2016. – 416 с.
37. Сойчук Р. Л. Методи виховання національного самоствердження в учнівській молоді / Р.Л.Сойчук // Інноватика у вихованні : зб. наук. пр. Вип. 5. – Рівне: РДГУ, 2017. – С. 172–183.

38. Сойчук Р. Л. Національні цінності як регулятор національного самоствердження особистості / Р.Л.Сойчук // Нова педагогічна думка. – 2015. – № 2. – С. 153–158.
39. Сойчук Р. Л. Особливості організації проектної діяльності у процесі виховання національного самоствердження в учнівській молоді / Р.Л.Сойчук // Інноватика у вихованні: зб. наук. пр. Вип. 3. – Рівне : РДГУ, 2016. – С. 146–155.
40. Сушик Н. Теоретичні основи формування лідерських якостей учнівської молоді / Наталія Сушик // Науковий вісник Східноєвропейського національного університету імені Лесі Українки. – Луцьк, 2013. – С. 110–115.
41. Тихомирова О. Виховання лідера / О.Тихомирова // Шкільний світ. – 2009. – № 8. – С. 19–23.
42. Уманский А. Л. Игровое педагогическое сопровождение лидерства [Электронный ресурс]. – Режим доступа: http://vestnik.yspu.org/releases/pedagogika_i_psichologiy/24_2/.
43. Філософський словник / за ред. В. І. Шинкарука. 2-ге вид., перероб. і доп. – Київ: гол. ред. Української Радянської енциклопедії, 1986. – 796 с.
44. Хмизова О.В. Формування лідерської позиції у молодших школярів у позаурочній діяльності / О.В.Хмизова. – Миколаїв : ЧП “ПРИНТ-ЕКСПРЕСС”, 2009. – 131 с.
45. Шамич О. М. Молодший підлітковий вік. Межі, психологія, громадська активність / О. М. Шамич // Нові технології навчання. – 2012. – № 72. – С. 70-75.
46. Шапар В. Б. Психологічний тлумачний словник: близько 2500 термінів / В.Б.Шапар. – Харків: Прапор, 2004. – 640 с.
47. Ягоднікова В. Виховання лідерів / В.Ягоднікова // Виховна робота в школі. – 2009. – № 10. – С 2–36.

48. Ягоднікова В. Формування лідерських якостей старшокласників в особистісноорієнтованому виховному процесі загальноосвітньої школи: автореф. дис. ... канд. пед. наук: 13.00.07 / Східноукраїнський національний ун-т ім. Володимира Даля. – Луганськ, 2006. – 25 с.

ДОДАТКИ

ДОДАТОК А

МЕТОДИКА «Я-ЛІДЕР»

(Є. Федоров; О.В. Єрьомін, Т.А. Миронова)

1. Не гублюся і не здаюся у важких ситуаціях.
2. Мої дії спрямовані на досягнення зрозумілої мені мети.
3. Я знаю, як долати труднощі.
4. Люблю шукати і пробувати нове.
5. Я легко можу переконати в чомусь моїх друзів.
6. Я знаю, як залучити моїх друзів до спільної справи.
7. Мені неважко домогтися того, аби всі добре працювали.
8. Всі знайомі ставляться до мене добре.
9. Я вмію розподіляти свої сили в навчанні та праці.
10. Я можу чітко відповісти на запитання, чого хочу від життя.
11. Я добре планую свій час і роботу.
12. Я легко захоплююсь новою справою.
13. Мені легко встановити нормальні відносини з друзями.
14. Організуючи друзів, намагаюся зацікавити їх.
15. Жодна людина не є для мене загадкою.
16. Вважаю важливим, аби ті, кого я органіжую, були дружними.
17. Якщо у мене поганий настрій, я можу не показувати це оточуючим.
18. Для мене важливим є досягнення мети.
19. Я регулярно оцінюю свою роботу і свої успіхи.
20. Я готовий ризикувати, щоб спробувати нове.
21. Перше враження, яке я справляю, зазвичай хороше.
22. У мене завжди все виходить.
23. Добре відчуваю настрій своїх друзів.
24. Я вмію піднімати настрій в групі друзів.
25. Я можу змусити себе вранці робити зарядку, навіть якщо мені цього не хочеться.
26. Я зазвичай досягаю того, до чого прагну.
27. Не існує проблеми, яку я не можу вирішити.

28. Приймачи рішення, перебираю різні варіанти.
29. Я вмію змусити будь-яку людину робити те, що вважаю за потрібне.
30. Я вмію правильно обирати людей.
31. У відносинах з людьми я досягаю взаєморозуміння.
32. Прагну до того, щоб мене розуміли.
33. Якщо в роботі у мене трапляються труднощі, то я не опускаю рук.
34. Я ніколи не вчиню так, як інші.
35. Я прагну розв'язати всі проблеми поетапно, не відразу.
36. Я ніколи не робив так, як інші.
37. Немає людини, яка б встояла перед моєю чарівністю.
38. В організації справ я враховую думку друзів.
39. Я знаходжу вихід в складних ситуаціях.
40. Вважаю, що друзі, роблячи спільну справу, повинні довіряти один одному.
41. Ніхто і ніколи не зіпсує мені настрої.
42. Я уявляю, як завоювати авторитет серед людей.
43. Розв'язуючи проблеми, маю змогу використовувати досвід інших.
44. Мені нецікаво займатися одноманітною, рутинною справою.
45. Мої ідеї охоче сприймаються моїми друзями.
46. Я вмію контролювати роботу моїх друзів.
47. Вмію знаходити спільну мову з людьми.
48. Мені легко вдається згуртувати моїх друзів навколо будь-якої справи.

ЗВЕДЕНА ТАБЛИЦЯ РЕЗУЛЬТАТІВ МЕТОДИКИ «Я - ЛІДЕР»

№ з/п	Учень	Уміння управляти собою	Усвідомлення мети	Уміння розв'язувати проблеми	Нааявність творчого	Вплив на оточуючих	Знання правил організаторської роботи	Організаторські здібності	Уміння працювати з групою	Підсумковий рівень
1.	Данило А.	9	8	14	8	8	10	10	16	10,3
2.	Андрій А.	12	7	6	13	6	11	12	13	10
3.	Артем Б.	16	14	18	9	11	7	8	11	11,7
4.	Олександра А.	8	7	11	11	7	10	9	8	8,8
5.	Олександр В.	10	6	10	8	8	11	12	10	9,3
6.	Дар'я Г.	8	8	6	11	10	6	5	4	7,2
7.	Діана Г.	12	13	16	12	12	13	16	8	12,75
8.	Варвара Д.	12	12	10	14	17	15	12	10	12,75
9.	Варвара І.	9	8	7	12	4	9	9	6	8
10.	Олександра К.	12	10	9	16	12	16	8	9	11,5
11.	Катерина К.	10	9	15	12	15	19	14	8	12,7
12.	Олександр К.	19	18	17	12	13	11	15	14	14,8
13.	Павло К.	10	8	17	16	9	14	13	6	11,6
14.	Анастасія К.	15	10	14	7	15	14	9	10	11,7
15.	Ілля М.	14	9	19	18	9	11	15	17	14
16.	Тидалом М.	9	14	15	13	8	10	9	12	11,2
17.	Микола Н.	13	16	14	10	16	15	13	12	13,6
18.	Катерина Р.	16	15	19	16	16	14	17	20	16,6
19.	Микита С.	8	10	15	13	11	10	18	9	11,75
20.	Софія Т.	19	16	16	18	19	13	20	14	16,8
21.	Анастасія Ш.	14	8	9	13	10	12	10	7	10,3
22.	Данила Щ.	10	12	10	4	9	8	10	12	9,3

ДІАГНОСТИКА ФУНКЦІОНАЛЬНОГО ЛІДЕРСТВА В МАЛИХ ГРУПАХ**Н.П. Фетіскін, В.В. Козлов, Г.М. Мануйлов**

1. У кого з учнів твого класу, на твою думку, найкраще вийшла б організація вечора відпочинку? (Назвати від одного до трьох).
2. Хто з учнів твого класу є для тебе авторитетом, коли мова йде про смаки і моду? (Назвати від одного до трьох).
3. У кого, на твою думку, найкраще вийшла б підготовка класу до участі в туристичному конкурсі? (Назвати від одного до трьох).
4. З ким би ти хотів готуватися разом до контрольної роботи? (Назвати від одного до трьох).
5. Кого з учнів ти хотів би запросити до себе на день народження? (Назвати від одного до п'яти).
6. Кого з учнів твого класу, на твою думку, потрібно залучити до проведення конкурсу «Що, де, коли?» (Назвати від одного до трьох).

**КОДЕКС АКАДЕМІЧНОЇ ДОБРОЧЕСНОСТІ ЗДОБУВАЧА ВИЩОЇ ОСВІТИ ХЕРСОНЬСЬКОГО
ДЕРЖАВНОГО УНІВЕРСИТЕТУ**

Я, Липко Ірина Анатоліївна, учасник(ця) освітнього процесу Херсонського державного університету, **УСВІДОМЛЮЮ**, що академічна доброчесність – це фундаментальна етична цінність усієї академічної спільноти світу.

ЗАЯВЛЯЮ, що у своїй освітній і науковій діяльності **ЗОБОВ'ЯЗУЮСЯ**:

– дотримуватися:

- вимог законодавства України та внутрішніх нормативних документів університету, зокрема Статуту Університету;

- принципів та правил академічної доброчесності;

- нульової толерантності до академічного плагіату;

- моральних норм та правил етичної поведінки;

- толерантного ставлення до інших; дотримуватися високого рівня культури спілкування;

– надавати згоду на:

- безпосередню перевірку курсових, кваліфікаційних робіт тощо на ознаки наявності академічного плагіату за допомогою спеціалізованих програмних продуктів;

- оброблення, збереження й розміщення кваліфікаційних робіт у відкритому доступі в інституційному репозитарії;

- використання робіт для перевірки на ознаки наявності академічного плагіату в інших роботах виключно з метою виявлення можливих ознак академічного плагіату;

– самостійно виконувати навчальні завдання, завдання поточного й підсумкового контролю результатів навчання;

– надавати достовірну інформацію щодо результатів власної навчальної (наукової, творчої) діяльності, використаних методик досліджень та джерел інформації;

– не використовувати результати досліджень інших авторів без використання покликань на їхню роботу;

– своєю діяльністю сприяти збереженню та примноженню традицій університету, формуванню його позитивного іміджу;

– не чинити правопорушень і не сприяти їхньому скоєнню іншими особами;

– підтримувати атмосферу довіри, взаємної відповідальності та співпраці в освітньому середовищі;

– поважати честь, гідність та особисту недоторканність особи, незважаючи на її стать, вік, матеріальний стан, соціальне становище, расову належність, релігійні й політичні переконання;

– не дискримінувати людей на підставі академічного статусу, а також за національною, расовою, статевою чи іншою належністю;

– відповідально ставитися до своїх обов'язків, вчасно та сумлінно виконувати необхідні навчальні та науково-дослідницькі завдання;

– запобігати виникненню у своїй діяльності конфлікту інтересів, зокрема не використовувати службових і родинних зв'язків з метою отримання нечесної переваги в навчальній, науковій і трудовій діяльності;

– не брати участі в будь-якій діяльності, пов'язаній із обманом, нечесністю, списуванням, фабрикацією;

– не підроблювати документи;

– не поширювати неправдиву та компрометуючу інформацію про інших здобувачів вищої освіти, викладачів і співробітників;

– не отримувати і не пропонувати винагород за несправедливе отримання будь-яких переваг або здійснення впливу на зміну отриманої академічної оцінки;

– не залякувати й не проявляти агресії та насильства проти інших, сексуальні домагання;

– не завдавати шкоди матеріальним цінностям, матеріально-технічній базі університету та особистій власності інших студентів та/або працівників;

– не використовувати без дозволу ректорату (деканату) символіки університету в заходах, не пов'язаних з діяльністю університету;

– не здійснювати і не заохочувати будь-яких спроб, спрямованих на те, щоб за допомогою нечесних і негідних методів досягати власних корисних цілей;

– не завдавати загрози власному здоров'ю або безпеці іншим студентам та/або працівникам.

УСВІДОМЛЮЮ, що відповідно до чинного законодавства у разі недотримання Кодексу академічної доброчесності буду нести академічну та/або інші види відповідальності й до мене можуть бути застосовані заходи дисциплінарного характеру за порушення принципів академічної доброчесності.

17.04.2021

(дата)

_____ (підпис)

І.А.Липко

(ім'я, прізвище)

